

دل‌بستگی به خدا و تاب‌آوری در مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و عادی

شهر روز نعمتی*^۱، فرناز مهدی پورمارالانی^۲، باقرغباری بناب^۳

تاریخ دریافت:

تاریخ پذیرش:

چکیده

هدف پژوهش حاضر مقایسه دل‌بستگی به خدا و تاب‌آوری در مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و عادی و نیز پیش‌بینی تاب‌آوری بر اساس دل‌بستگی به خدا در این گروه‌ها بود. روش پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بود. داده‌ها با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای از مدارس دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و مدارس عادی شهرستان مشگین‌شهر جمع‌آوری شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مقیاس دل‌بستگی به خدا روات و کرکپاتریک و پرسشنامه تاب‌آوری کانر و دیویدسون استفاده شد. گروه نمونه شامل ۹۲ نفر از مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و ۹۴ نفر از مادران دانش‌آموزان عادی بودند. نتایج شاخص هوتلینگ برای آزمون تفاوت بین گروه‌ها نشان داد که بین دو گروه در تمامی ابعاد متغیر دل‌بستگی به خدا (ایمن، اجتنابی، اضطرابی) و تاب‌آوری تفاوت معنادار وجود دارد. در رگرسیون چندگانه به روش گام به گام، از بین انواع دل‌بستگی، دل‌بستگی ایمن به خدا میزان تاب‌آور بودن را در مادران دانش‌آموزان عادی و دل‌بستگی اجتنابی به خدا، کاهش تاب‌آوری را در مادران

۱. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول). sh.nemati@tabrizu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم تربیت دانشگاه تهران

۳. استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه تهران

دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی در مقایسه بین این دو گروه، پیش‌بینی کرده است. نتایج به دست آمده نشانگر این است که نوع دلبستگی به خدا می‌تواند بر میزان تاب‌آوری افراد در مواجهه با چالش‌های زندگی تاثیر گذارد.

واژه‌های کلیدی: دلبستگی به خدا، تاب‌آوری، مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و عادی

مقدمه

کم‌توانی ذهنی^۱، اختلال فرآیند رشدی است که به‌صورت نارسایی در کارکرد هوشی و رفتار سازشی در زمینه‌های مفهومی، اجتماعی و عملی تعریف می‌شود (انجمن روان‌پزشکی آمریکا^۲، ۲۰۱۳). شرایط و ویژگی‌های چالش‌برانگیز کودکان کم‌توان ذهنی، والدین این گروه از کودکان را در مقایسه با والدین کودکان عادی در معرض تنش‌های مزمن قرار می‌دهد و آنان را مستعد بیماری‌های جسمی و سلامت روانی ضعیف می‌کند (میودراگ و هوداپ^۳، ۲۰۱۰؛ وودمن، مادزلی و هایسر-کرام^۴، ۲۰۱۵).

در ادبیات پژوهشی کم‌توانی ذهنی، متغیرهای روان‌شناختی یا عوامل فرهنگی-اجتماعی تاثیرگذار بر کانون خانواده همواره مورد توجه بوده است. در این راستا، عوامل مربوط به فرایندهای تحولی مانند دوران اولیه کودکی، به همراه توجه به توانایی‌های مثبت در افراد برای سازگاری، اهمیت ویژه‌ای دارد (السون و هوانگ^۵، ۲۰۰۸؛ گرستین، کرنیک، بلاچر و بیکر^۶،

-
1. Intellectual disability
  2. American Psychiatric Association (APA)
  3. Miodrag&Hodapp
  4. Woodman, Mawdsley& Hauser-Cram
  5. Ollson& Hwang
  6. Gerstein, Crnic, Blacher& Baker

۲۰۰۹؛ میودراگک و هوداپ، ۲۰۱۰؛ هالاهان، کافمن و پولین^۱، ۲۰۱۵). سازه دلبستگی^۲ یکی از مفاهیم تحولی مهم در رویکرد روان تحلیل گری و تاب آوری^۳ سازه‌ای در روان‌شناسی مثبت است.

تاب آوری یا توانایی بهبود و بازگشت به حالت اولیه^۴ در مواجهه با شرایط ناگوار زندگی، طی پنج دهه گذشته از موضوع‌های مورد بررسی در نظریه‌های روان‌شناسی بوده است (پرنس-امبوری، ساکلوفسکی و وسلی^۵، ۲۰۱۴). این سازه، مجموعه‌ای از ویژگی‌های فردی و فرایندی است که در شرایط نامساعد زندگی به سازگاری موفق افراد کمک می‌کند (لانگر^۶، ۲۰۰۴). برخی از صاحب‌نظران تاب آوری را فرایند پویایی می‌دانند که با توجه به فرصت‌های پیش آمده در فرایند زندگی و از زمانی به زمان دیگر متغیر است و معتقدند که تاب آوری کیفیتی منعطف و تغییرپذیر دارد (والر^۷، ۲۰۰۱). والدین کودکان با نارسایی‌های تحولی در بافت جامعه‌ای فرزند خود را بزرگ می‌کنند که جایگاه فرد دارای نارسایی در آن کمتر شناخته شده است؛ بنابراین، انتظار می‌رود که این گروه از والدین از لحاظ هیجانی بار سنگینی را متحمل شوند (گرین^۸، ۲۰۰۷). شواهدی وجود دارد مبنی بر اینکه اگرچه تولد کودک با نیازهای ویژه عملکرد خانواده را تحت تاثیر قرار می‌دهد؛ اما برخی ویژگی‌ها از قبیل دریافت حمایت از

1. Hallahan, Kauffman&Pullen
2. attachment
. resiliency
4. bounce back
5. Prince-Embury, Saklofske&Vesely
6. Langer
7. Waller
8. Green

سوی خانواده گسترده، در دسترس بودن خدمات، مشارکت خانواده و مشاور مدرسه و نوع معنای ناتوانی، به نوعی بر تاب آوری خانواده‌ها تاثیر می‌گذارد (استرنادوا^۱، ۲۰۰۶).

دلبستگی یکی از سازه‌های مهم روان‌شناختی در رویکرد روان‌تحلیل‌گری است که توسط جان بالبی^۲ برای توصیف کیفیت رابطه عاطفی کودک با مراقب مطرح شد. پس از بالبی، ماری اینثورث با استفاده از آزمایش موقعیت ناآشنا^۳ سطوح دلبستگی، تحت عنوان دلبستگی ایمن^۴، دوری‌گزین^۵، مقاوم^۶ و آشفته/سردرگم^۷ را شناسایی و توصیف کرد (سوانبرگ^۸، ۱۹۹۸؛ برک^۹ و همکاران، ۲۰۰۴). کرکپاتریک^{۱۰} (۱۹۹۹) با الهام گرفتن از پژوهش‌های بالبی و اینثورث، ارتباط انسان با خدا را نوعی پیوند دانست که با نظریه دلبستگی قابل تبیین است. دلبستگی ایمن به خدا، دلبستگی اجتنابی به خدا و دلبستگی اضطرابی-دوسوگرایی^{۱۱} انواع دلبستگی موجود انسان به خدا بود که کرکپاتریک و همکارانش در پژوهشی تحلیل‌عاملی آن را توصیف کرده-اند (کرکپاتریک و شیور^{۱۲}، ۱۹۹۲).

1. Strnadová
2. John Bowlby
3. strange situation
4. securely attached
5. avoidant
6. resistant
7. disorganized/disoriented
8. Svanberg
9. Berk
10. Kirkpatrick
11. anxious- ambivalent
12. Shaver

شواهد پژوهشی محدود اما سودمند، در زمینه دلبستگی به خدا و رابطه سبک‌های دلبستگی به خدا با متغیرهای روان‌شناختی در روان‌شناسی مذهب وجود دارد. در دو پژوهش کرکپاتریک و شیور (۱۹۹۰، ۱۹۹۲) بین سبک‌های دلبستگی و متغیرهای مذهبی از قبیل باور مذهبی^۱، تعهد^۲ و روابط نزدیک^۳؛ تصویر ذهنی از خدا^۴؛ تجارب تغییرات قلبی^۵ و تجارب سخن گفتن به زبان دیگری^۶ (نوعی آیین مذهبی در مذهب پروتستان) رابطه پیدا کردند.

کرکپاتریک (۱۹۹۸) در پژوهشی طولی شواهدی را پیدا کرد که در افراد دارای الگوهای دلبستگی ناایمن، ممکن است خداوند به‌عنوان موضوعی از دلبستگی جبرانی به کار گرفته شود. افزون بر این، گرانکوویست^۷ (۱۹۹۸) معتقد بود افراد ممکن است از خداوند به‌عنوان موضوع دلبستگی جانشینی استفاده کنند؛ اگرچه وی این فرایند را بسیار پیچیده‌تر می‌دانست. شواهد پژوهشی بعدی رابطه‌هایی را بین دلبستگی بزرگسالی و پختگی معنوی^۸ گزارش کرده‌اند (تین-الشاف و فورو^۹، ۲۰۰۰).

در حوزه آموزش ویژه، با وجود شواهد پژوهشی بسیار در ارتباط با تنش‌های والدین کودکان کم‌توان ذهنی در مواجهه با چالش‌های این گروه از کودکان (برای نمونه، میودراگ و

-
1. religious belief
  2. commitment
  3. involvement
  4. God image
  5. conversion experiences
  6. experiences of glossolalia
  7. Granqvist
  8. spirituality maturity
  9. TenElshof & Furrow

هوداپ^۱، ۲۰۱۰؛ لیونز، لیون، فیلیس و دونلاوی^۲، ۲۰۱۰؛ به تفاوت‌ها، قابلیت‌ها و شیوه‌های برخورد خانواده‌های دارای کودکان کم‌توان ذهنی در مواجهه با چالش‌های کم‌توانی ذهنی از جمله تاب‌آوری و متغیرهایی که بر آن تاثیر می‌گذارند، توجه شده است (پاترسون^۳، ۲۰۰۲؛ بیات^۴، ۲۰۰۷).

در سال‌های اخیر با مطرح شدن روان‌شناسی مثبت، اهمیت متغیر تاب‌آوری در کمک به سازگاری افراد در شرایط نامساعد، حوزه آموزش ویژه را در تبیین این سازه تحت تاثیر قرار داده است (للوید و هاستینگز^۵، ۲۰۰۹). در این راستا، دلستگی به خدا یکی از سازه‌های مهم فرایند تحولی است که علی‌رغم ارتباط آن با متغیرهای روان‌شناختی، در تبیین تاب‌آوری کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. افزون بر این، آمیخته بودن دلستگی به خدا با مذهب به‌عنوان سازه‌ای پیچیده و دخیل بودن شرایط اجتماعی و فرهنگی در نوع برداشت از خدا و شرایط تحولی افراد و نوع آموزشی که افراد از جامعه، فرهنگ و والدین دریافت می‌کنند، شرایط متفاوتی را ایجاد می‌کند (کرکپاتریک و شیور، ۱۹۹۰؛ ماینر^۶، ۲۰۰۹)؛ که انجام پژوهش بیشتر در ارتباط با دلستگی به خدا و تاب‌آوری در فرهنگ اسلامی ایران به منظور دستیابی به شواهد پژوهش محور^۷ ایجاب می‌کند. همچنین، در فرهنگ ایران زمین، مادران کودکان کم‌توان ذهنی در تبیین علت‌شناسی کم‌توانی ذهنی فرزند خود و رنج ناشی از آن، نقش عمده-

-
1. Miodrag&Hodapp
  2. Lyons, Leon, Phelps & Dunleavy
  3. Patterson
  4. Bayat
  5. Lloyd & Hastings
  6. Miner
  7. evidence based practice

ای را به خداوند نسبت می دهند (نعمتی و غباری بناب، ۱۳۹۴) که مقایسه دلبستگی به خدا و تاب آوری در مادران دارای کودکان کم توانی ذهنی و عادی را به عنوان خلاء پژوهشی و انجام پژوهش در این مورد را ضروری می سازد. بر این اساس، یافته های پژوهش حاضر در راستای پژوهش های پیشین می تواند به بسط یا تعدیل دیدگاه های نظری و تجربی سازه های دلبستگی به خدا و تاب آوری کمک کند.

روش

روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی بود. جامعه آماری شامل تمامی مادران دانش آموزان کم توان ذهنی و عادی شهرستان مشکین شهر بودند که فرزندشان در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ در دوره ابتدایی به تحصیل اشتغال داشتند. از این جامعه آماری با روش نمونه گیری خوشه ای تعداد ۹۲ نفر از مادران دانش آموزان پسر کم توان ذهنی در پایه چهارم ابتدایی و ۹۴ نفر از مادران دانش آموزان پسر عادی در پایه پنجم ابتدایی انتخاب شدند. به منظور انجام پژوهش به تمام مادران شرکت کننده، هدف پژوهش به اختصار توضیح داده شد و بی نام و نشان ماندن آنان در تمام منابع و مقالاتی که از پژوهش استخراج می شود تضمین گردید. با بررسی افت شرکت کنندگان و کنار گذاشتن برخی از آنان، در نهایت ۱۸۶ نفر برای انجام تحلیل انتخاب شدند که ۹۲ نفر از مادران، دارای دانش آموز کم توان ذهنی و ۹۴ نفر نیز دارای دانش آموز عادی بودند. میانگین سن مادران دانش آموزان کم توان ذهنی ۳۶ سال با انحراف معیار ۸/۵۱ و میانگین سن مادران دانش آموزان عادی ۳۸ سال با انحراف معیار ۶/۶۷ و همچنین میانگین سن دانش آموزان ۹/۹۷ با انحراف معیار ۳/۷۰ بود.

ابزارها

مقیاس تاب‌آوری: برای سنجش تاب‌آوری از مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون^۱ (۲۰۰۳) استفاده شد. این مقیاس شامل ۲۵ گویه است که هر کدام در طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت از صفر تا چهار نمره‌گذاری می‌شود. روایی (به روش تحلیل عوامل و روایی همگرا و واگرا) و پایایی (به روش باز آزمایی و آلفای کرونباخ) مقیاس تاب‌آوری توسط سازندگان آزمون در گروه‌های مختلف عادی و در معرض خطر احراز گردیده است (جوکار، ۱۳۸۶). در ایران، محمدی (۱۳۸۴) پایایی این مقیاس را برابر ۰/۸۹ و روایی آن را بین ۰/۱۴ تا ۰/۶۴ گزارش کرده است. در پژوهش سامانی و همکاران (۱۳۸۶) پایایی این مقیاس در دانشجویان با روش آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۷ به دست آمده و نتایج آزمون تحلیل عاملی بر روی این مقیاس بیانگر وجود یک عامل عمومی در این مقیاس است. مقدار ضریب KMO برای این تحلیل برابر ۰/۸۹ بود. در پژوهش کاوه (۱۳۸۸) به منظور سنجش تاب‌آوری والدین مقیاس مذکور مورد استفاده قرار گرفت و ضریب پایایی آن ۰/۷۷ به دست آمد. در پژوهش حاضر مقدار KMO برابر ۰/۷۹ بود و ضریب آلفای کرونباخ مقیاس تاب‌آوری برای مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و مادران دانش‌آموزان عادی به ترتیب برابر ۰/۸۸ و ۰/۸۹ به دست آمد.

---

1. Connor & Davidson

مقیاس چندبعدی دلبستگی به خدا: این مقیاس توسط روات و کرکپاتریک^۱ (۲۰۰۲) به منظور ارزیابی سبک دلبستگی به خدا طراحی شده است. مقیاس چندبعدی دلبستگی به خدا شامل ۹ گویه است که هر یک توصیف کوتاهی از چگونگی رابطه دلبستگی فرد به خداوند را ارزیابی می کند. پاسخ دهنده میزان تطابق هر جمله را با حالت‌ها و تجربیات خود در رابطه با خدا روی یک مقیاس لیکرت که از ۱ (کاملاً مخالف) تا ۷ (کاملاً موافق) درجه بندی شده است، مشخص می کند. این مقیاس شامل سه زیر مقیاس اجتنابی، اضطرابی و ایمن است. ضریب آلفای کرونباخ گزارش شده برای این زیر مقیاس‌ها به ترتیب برابر با ۰/۹۲، ۰/۸۰ و ۰/۸۵ است (روات و کرکپاتریک، ۲۰۰۲). در ایران، بزرگی (۱۳۸۳) در پژوهشی همسانی درونی این مقیاس را به ترتیب برای سبک‌های ایمن، اجتنابی و اضطرابی برابر با ۰/۷۴، ۰/۷۶ و ۰/۶۶ به دست آورده است. در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ برای خرده مقیاس‌های اجتنابی، ایمن و اضطرابی به ترتیب در والدین دانش آموزان کم توان ذهنی برابر با ۰/۶۱، ۰/۷۳ و ۰/۷۲ و در والدین دانش آموزان عادی به ترتیب ۰/۷۵/۶۸، ۰/۷۵ و ۰/۷۵ به دست آمد. گزارش‌های گوناگون نشان می دهند که مقیاس چندبعدی دلبستگی به خدا توان اندازه گیری سازه دلبستگی به خدا را در فرهنگ‌های گوناگون دارد (روات و کرکپاتریک، ۲۰۰۲).

یافته‌ها

در این قسمت به منظور تحلیل داده‌ها، ابتدا داده‌های توصیفی از قبیل میانگین، انحراف استاندارد و خطای معیار، سپس در بخش استنباطی تحلیل‌های استنباطی آورده شده‌اند. در جدول ۱ داده‌های توصیفی برای متغیرهای دلبستگی و تاب‌آوری گزارش شده است.

جدول ۱. داده‌های توصیفی متغیرهای مورد پژوهش

انحراف استاندارد	میانگین	متغیر	گروه
۱/۱۵	۵/۱۳	دلبستگی ایمن	مادران دانش‌آموزان کم توان ذهنی
۱/۱۶	۲/۷۳	دلبستگی اجتنابی	
۱/۶۷	۳/۱۲	دلبستگی اضطرابی	
۱۴/۰	۶۳/۶۹	تاب‌آوری	
۰/۹۳	۵/۹۵	دلبستگی ایمن	مادران دانش‌آموزان عادی
۰/۸۷	۱/۸۱	دلبستگی اجتنابی	
۱/۶۳	۲/۵۳	دلبستگی اضطرابی	
۱۳/۲۵	۷۱/۵۸	تاب‌آوری	

با توجه به جدول ۱، بین میانگین متغیرهای دلبستگی به خدا (اجتنابی، اضطرابی، ایمن) و تاب‌آوری تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود. در گروه مادران دانش‌آموزان کم توان ذهنی میانگین متغیرهای دلبستگی اجتنابی و اضطرابی و در گروه والدین دانش‌آموزان عادی میانگین

متغیرهای دلبستگی ایمن و تاب آوری، بیشتر است. به منظور آزمون معناداری این تفاوت‌ها و پیش‌بینی سهم هر یک از متغیرهای دلبستگی به خدا (ایمن، اضطرابی، اجتنابی) در پیش‌بینی تاب آوری، از آزمون‌های تحلیل واریانس چند متغیری و رگرسیون گام به گام استفاده شد. در تعیین تفاوت‌ها بین دو گروه، مقدار شاخص هوتلینگ برابر با ۰/۲۲۴ و مقدار لامبدا ۰/۸۱۷ در سطح خطای کمتر از یک صدم ($p < ۰/۰۱$)، $F(۱۳/۵, ۱) = ۱۸۵$ معنادار بود. بر این اساس می‌توان گفت که تفاوت دو گروه دست کم در یکی از متغیرهای پژوهش معنادار است.

با توجه به معناداری شاخص چند متغیره که نشان‌دهنده تفاوت گروه‌ها دست کم در یکی از متغیرهای وابسته است، تحلیل واریانس چند متغیره انجام شد تا مشخص شود که دو گروه در کدام‌یک از خرده آزمون‌ها تفاوت‌های معنادار دارند. نتایج تحلیل واریانس چند متغیره در جدول ۲ گزارش شده است.

جدول ۲. تحلیل واریانس چند متغیره جهت مشخص کردن تفاوت گروه‌ها در خرده مقیاس‌ها

منبع	SS	MS	F(1,185)	Sig
دلبستگی اجتنابی	۳۸/۴۲۱	۳۸/۴۲۱	۳۶/۵۶۷	۰/۰۰۱
دلبستگی اضطرابی	۱۲/۰۱۴	۱۲/۰۱۴	۴/۳۲۱	۰/۰۳
دلبستگی ایمن	۲۷/۹۵۹	۲۷/۹۵۹	۲۴/۹۸۸	۰/۰۰۱
تاب آوری	۲۸۷۰/۶۲۱	۲۸۷۰/۶۲۱	۱۵/۳۸۰	۰/۰۰۱

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۲، تفاوت گروه‌ها در تمام خرده مقیاس‌ها معنادار است. برای بررسی رابطه بین کیفیت دلبستگی به خدا و تاب‌آوری در والدین دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و عادی از تحلیل همبستگی پیرسون استفاده و نتایج آن در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳. ضریب همبستگی متغیرهای پیش‌بین و متغیر ملاک در دو گروه

متغیر	۱	۲	۳	۴
۱. دلبستگی ایمن				
۲. دلبستگی اجتنابی	-۰/۹۰**			
۳. دلبستگی اضطرابی	-۰/۸۰**	۰/۴۷**		
۴. تاب‌آوری	۰/۲۳*	-۰/۲۹**	-۰/۰۷**	
۱. دلبستگی ایمن				
۲. دلبستگی اجتنابی	-۰/۸۵**			
۳. دلبستگی اضطرابی	-۰/۸۲**	۰/۴۰**		
۴. تاب‌آوری	۰/۳۰**	-۰/۳۷**	۰/۱۲	

برای تعیین تاثیر هر یک از متغیرهای دلبستگی ایمن و دلبستگی اجتنابی در پیش‌بینی واریانس تاب‌آوری، از تحلیل رگرسیون چندگانه با روش گام به گام استفاده شد. نتایج این تحلیل در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. خلاصه تحلیل رگرسیون گام به گام برای تبیین متغیر ملاک بر اساس متغیرهای پیش‌بین

مدل متغیرها	ضریب همبستگی	ضریب تعیین R^2	ضریب همبستگی تعدیل شده	خطای استاندارد برآورد
مادران	دلبستگی ایمن	۰/۲۳	۰/۰۵	۱۳/۶۸
دانش آموزان	دلبستگی ایمن، کم توان ذهنی	۰/۳۰	۰/۰۹	۱۳/۴۸
مادران	دلبستگی ایمن	۰/۳۰	۰/۰۹	۱۲/۷۵
دانش آموزان	دلبستگی ایمن، عادی	۰/۳۷	۰/۱۴	۱۲/۴۸

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که طی دو گام، دو مولفه دل‌بستگی ایمن به خدا و دل‌بستگی اجتنابی به خدا با تاب‌آوری دارای همبستگی چندگانه است. بر اساس اهمیت ترتیب متغیرهای پیش‌بین در تحلیل رگرسیون گام به گام، در نخستین گام، دل‌بستگی ایمن به خدا با ضریب تعیین ۵ درصد در والدین دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و با ضریب تعیین ۹ درصد در والدین دانش‌آموزان عادی توان پیش‌بینی تاب‌آوری را دارد. در ادامه و در دومین گام، با اضافه شدن دل‌بستگی اجتنابی به دل‌بستگی ایمن، ضریب تعیین در والدین دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی به ۹ درصد و در والدین دانش‌آموزان عادی به ۱۴ درصد رسیده است.

جدول ۵. تحلیل واریانس رگرسیون چندگانه به روش گام به گام برای پیش‌بینی تاب‌آوری

Sig	F	MS	Df	SS	منبع تغییرات
۰/۰۲۴	۵/۲۷۲	۹۸۷/۲۱۲	۱	۹۸۷/۲۱	رگرسیون
		۱۸۷/۲۷۰	۹۰	۱۶۸۵۴/۲۶	۱ باقیمانده
			۹۱	۱۷۸۴۱/۴۷	کل
			۲	۱۵۳۴/۸۶۴	کم‌توان ذهنی
			۸۹	۱۶۱۸۶/۳۹۱	رگرسیون
			۹۱	۱۷۸۴۱/۴۷۸	۲ باقیمانده
					کل
۰/۰۰۳	۹/۴۳۵	۱۵۳۴/۸	۱	۱۵۳۴/۸۶۴	رگرسیون
		۱۶۲/۶۷۸	۹۲	۱۴۹۶۶/۳۷۰	۱ باقیمانده
			۹۳	۱۶۵۰۱/۲۳۴	کل

					کل	عادی
۰/۰۰۱	۷/۴۵۷	۱۱۶۱/۸۰۴	۲	۲۳۲۳/۶۰۸	رگرسیون	
		۱۵۵/۷۹۸	۹۱	۱۴۱۷۷/۶۲۶	۲ باقیمانده	
			۹۳	۱۶۵۰۱/۲۳۴	کل	

جدول ۶. ضرایب رگرسیون برای پیش بینی تاب آوری

Sig	T	β	B	پیش بین	کام ها	
۰/۰۰۱	۷/۴۲۸		۴۸/۹۳۰	ثابت	۱	
۰/۰۲۴	۲/۲۹۶	۰/۲۳۵	۲/۸۵۹	دلبستگی		مادران
				ایمن		دانش -
۰/۰۰۱	۴/۰۶۳۰		۸۹/۰۴۸	ثابت	۲	آموزان
۰/۰۴۷	-۰/۷۲۰	-۰/۱۶۸	-۲/۰۴۴	دلبستگی		کم توان
				ایمن		ذهنی
۰/۰۰۴	-۱/۹۱۶	-۰/۴۴۷	-۵/۴۳۱	دلبستگی		
				اجتنابی		
۰/۰۰۱	۵/۵۷۲		۴۶/۳۳۲	ثابت	۱	
۰/۰۰۳	۳/۰۷۲	۰/۳۰۵	۴/۲۴۶	دلبستگی		مادران
				ایمن		دانش -
						آموزان
۰/۰۰۱	۴/۳۵۰		۸۸/۰۰۶	ثابت	۲	عادی
۰/۷۵۸	-۰/۳۰۹	-۰/۰۵۸	-۰/۸۱۱	دلبستگی		
				ایمن		
۰/۰۲۷	-۲/۲۵۰	-۰/۴۲۴	-۶/۴۰۸	دلبستگی		

اجتنابی

در جدول ۶، تحلیل رگرسیون به شیوه گام به گام، طی دو گام، دو متغیر دل‌بستگی ایمن به خدا و دل‌بستگی اجتنابی به خدا برای پیش‌بینی تاب‌آوری وارد معادله رگرسیون شد. دل‌بستگی اضطرابی به دلیل رابطه ضعیف با متغیر تاب‌آوری از معادله حذف شد. در گام نخست که دل‌بستگی ایمن بررسی شد؛ این متغیر در مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی با ضریب $0/23$ در سطح معناداری $0/02$ ($P < 0/05$) تاب‌آوری مادران را به صورت معناداری تبیین و پیش‌بینی کرده است. در گروه مادران دانش‌آموزان عادی با ضریب $0/30$ دل‌بستگی ایمن در سطح معناداری کمتر از یک صدم ($P < 0/01$) تاب‌آوری را تبیین و پیش‌بینی کرده است. با وجود معنی دار بودن دل‌بستگی ایمن به خدا در پیش‌بینی تاب‌آوری در هر دو گروه، این شرایط در مادران دانش‌آموزان عادی نسبت به مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی به صورت قابل ملاحظه-ای بیشتر است.

در گام دوم تاثیر دل‌بستگی ایمن به خدا بر تاب‌آوری، به علت سطح معناداری $0/47$ در مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی و سطح معناداری $0/75$ در مادران دانش‌آموزان عادی ($P < 0/05$) از معادله حذف و فقط تاثیر متغیر دل‌بستگی اجتنابی در نظر گرفته شده است. ضریب بتای دل‌بستگی اجتنابی در مادران دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی $0/45$ - با سطح معناداری $0/04$ ($P < 0/05$) و ضریب بتای دل‌بستگی اجتنابی در مادران دانش‌آموزان عادی $0/42$ - با سطح معناداری $0/02$ ($P < 0/05$) بود؛ بنابراین، با توجه به ضرایب بتا، تاثیر دل‌بستگی اجتنابی به خدا بر

کاهش تاب آوری در مادران دانش آموزان کم توان ذهنی نسبت به مادران دانش آموزان عادی به طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر است.

بحث و نتیجه گیری

هدف پژوهش حاضر مقایسه دل بستگی به خدا و تاب آوری در مادران دانش آموزان کم توان ذهنی و عادی و نیز پیش بینی تاب آوری از طریق زیر مقیاس‌های دل بستگی به خدا در این دو گروه بود. در این راستا، به منظور مشخص شدن تفاوت‌ها در بین دو گروه، نتایج آزمون تحلیل واریانس چندمتغیری هوتلینگ نشان داد که تفاوت گروه‌ها در همه خرده مقیاس‌ها معنی دار است. همچنین، رگرسیون گام به گام برای پیش بینی سهم هر کدام از متغیرهای دل بستگی به خدا (ایمن، اضطرابی، اجتنابی) در تبیین و پیش بینی تاب آوری در مادران دانش آموزان کم توان ذهنی و عادی نشان داد که اگر چه در هر دو گروه دل بستگی ایمن به خدا تاب آوری را پیش بینی می کند اما در شرایط مقایسه، تفاوت قابل ملاحظه‌ای در حمایت از مادران دانش آموزان عادی دارد. این در حالی است که دل بستگی اجتنابی به خدا تاثیر منفی نسبتا بیشتری بر تاب آوری والدین دانش آموزان کم توان ذهنی نشان داد.

در تبیین رابطه بین دل بستگی و تاب آوری در پژوهش حاضر، کرکپاتریک (۱۹۹۲) ابتدا با اقتباس از شباهت‌های اصلی ارتباط بین مادر-کودک و شباهت ارتباط موجود آدمی با خداوند دل بستگی به خدا را مفهوم سازی کرد. این شرایط در ادبیات پژوهشی به تدریج در ارتباط با روش‌های تنظیم هیجانی و روش‌های مقابله‌ای مورد بررسی قرار گرفت. در این زمینه

تاب‌آوری یکی از روش‌های مقابله‌ای در برابر رخداد‌های ناگوار و تنش‌های زندگی است که با مطرح شدن روان‌شناسی مثبت در سال‌های اخیر مورد توجه بیشتری بوده است (کار،^۱ ۲۰۰۴). در ادبیات پژوهشی، تاب‌آوری کنار آمدن موفقیت‌آمیز با عوامل تنیدگی‌زا و موقعیت‌های دشوار تعریف شده است. این ویژگی در افراد برای کنار آمدن با رخداد‌های فرایند رشد، از جمله وقایع تلخ درون خانوادگی و عوامل دیگر مثل مرگ نزدیکان یا تولد فرزند با نیاز ویژه، کمک بسیاری می‌کند (مک‌کوبین،^۲ ۱۹۹۶). تاب‌آوری قابلیت فردی در برقراری تعادل زیستی-روانی و معنوی در مقابل شرایط مخاطره‌آمیز و نوعی ترمیم خود می‌باشد که با پیامدهای مثبت هیجانی، عاطفی و شناختی همراه است (ماستن،^۳ ۲۰۰۱). با این حال، هرچند شواهد پژوهشی مستقیمی در تبیین رابطه بین دلبستگی به خدا و تاب‌آوری وجود ندارد؛ اما در نظام دلبستگی و در سطوح دلبستگی، شواهدی وجود دارد که به‌نوعی می‌تواند تاب‌آوری در افراد را تحت تاثیر قرار دهد. در ادبیات پژوهشی، دلبستگی ایمن با ویژگی‌های ارتباطی مثبت شامل صمیمیت، خرسندی و تعهد و دلبستگی اجتنابی سطوح پایینی از صمیمی و تعهد و دلبستگی دوسوگرا با شور و دل‌مشغولی در روابط توأم با خرسندی کم‌تر در ارتباط است (فینی و نولر،^۴ ۱۹۹۰). بالبی^۵ (۱۹۷۳) سبک دلبستگی افراد را در شیوه مواجهه آنها با مشکلات فرایند رشد موثر به حساب می‌آورد و سبک دلبستگی ایمن را برای سازگاری با عوامل محیطی اساسی می‌داند.

-
1. Carr
  2. Mc Cubbin
  3. Masten
  4. Feeney & Noller
  5. Bowlby

در پژوهش حاضر در هر دو گروه از مادران دارای دانش آموز کم توان ذهنی و عادی، دلبستگی ایمن به خدا تاب آوری را پیش‌بینی کرده است. در دلبستگی ایمن به نظر می‌رسد افراد به راحتی و با صمیمیت، وارد چرخه تعامل با افراد و محیط اطراف خود می‌شوند، از حمایت‌های عاطفی و رفتاری محیطی برخوردار شده و در مقابل تنش‌های فرایند زندگی از جمله ماهیت چالش برانگیز نارسایی‌های فرایند تحولی کودک به خوبی حمایت شده و به تاب آوری دست پیدا می‌کنند (بالبی، ۱۹۷۳).

در دیدگاه روان‌تحلیل‌گری، نظام دلبستگی فرایندی پویا و دائمی است که در فرایند زندگی و شرایط چالش برانگیز اثرات خود را در تعامل با محیط نشان می‌دهد (مین، کاپلان و کاسیدی^۱، ۱۹۸۵). این شرایط در ارتباط با دلبستگی به خدا نیز اتفاق می‌افتد. همان‌طور که در شرایط تنیدگی‌زا نظام دلبستگی کودکان به جریان می‌افتد؛ در شرایط استرس‌زای رخدادهای زندگی مثل تولد فرزند دارای ویژگی‌های چالش برانگیز مانند کم توانی ذهنی، نظام دلبستگی به خدا و نوع دلبستگی‌هایی که فرد با خدا دارد برای مقابله با آن به کار گرفته می‌شود. در سطوح دلبستگی و در سطح دلبستگی ایمن اگرچه فرد به واسطه داشتن ویژگی‌های مثبت از قبیل صمیمیت و دریافت حمایت اجتماعی از آسیب‌های اجتماعی به نوعی مصون می‌ماند؛ اما در دلبستگی اجتنابی سطوح پایینی از صمیمیت و فقدان دریافت حمایت‌های محیطی و اجتماعی فرد را در مواجهه با رخدادهای ناگوار زندگی مثل تولد فرزند کم توان ذهنی آسیب‌پذیر می‌سازد (فینی و نولر، ۱۹۹۰). در آموزش ویژه دریافت حمایت‌های اجتماعی از سوی والدین،

---

1. Main, Kaplan & Cassidy

تنش‌های ناشی از رفتارهای چالش‌برانگیز کودکان کم‌توان ذهنی را کاهش می‌دهد (ویز^۱ و همکاران، ۲۰۱۳). افراد دارای سطح دلبستگی اجتنابی در برقراری ارتباط مثبت و لذت‌بخش برای بهره‌مندی از شادکامی و رضایت از زندگی نارسایی دارند. فقدان این مهارت در این گروه از سطح دلبستگی آنها را در معرض انزوای اجتماعی و عدم دریافت حمایت اجتماعی و عاطفی قرار می‌دهد (شای^۲، ۲۰۰۳).

در دیدگاه کرکپاتریک (۱۹۹۹) نظام دلبستگی به خداوند و سطوح تعریف شده برای آن با مشاهده رفتارهای چالش‌برانگیز در فرایند زندگی فعال می‌شود و خداوند برای کمک‌خواهی و کاهش تنش‌های ناشی از رخداد‌های ناگوار فراخوانی می‌شود؛ در این شرایط فرد با قلمداد کردن خداوند به‌عنوان پایگاه قدرت و با این استدلال که خداوند یاری‌کننده همیشگی است میزان استرس و اضطراب کاهش پیدا می‌کند. اغلب یافته‌های پژوهشی مبین این است که والدین کودکان دارای نارسایی‌های تحولی، شرایط روان‌شناختی مساعدی را نداشته و در مقایسه با والدین کودکان عادی، سطح بالایی از تنش و مشکلات سلامت روانی را تجربه می‌کنند (هوداپ، ریسی، لای و فیدلر^۳، ۲۰۰۳؛ ماک و هو^۴، ۲۰۰۷؛ هاسال، روز و مک‌دونالد^۵، ۲۰۰۵)؛ به نظر می‌رسد دلبستگی به خدا و پایگاه امن بودن آن برای والدین به‌نوعی با کاهش تنش‌ها به تاب‌آوری آنها کمک کرده است. رشد معنوی و ارتباط آن با دلبستگی به خدا یکی دیگر از عواملی است که ممکن است به تاب‌آوری در مادران کودک کم‌توان ذهنی کمک

-
1. Weiss
  2. Shi
  3. Hodapp, Ricci & Fidler
  4. Mak & Ho
  5. Hassall, Rose & Mac Donald

کرده است؛ شواهدی وجود دارد که وجود کودک با نیاز ویژه به واسطه تجربه جدید و پیوند و حس انسان دوستی که فرزندان عادی از کمک به خواهر و برادر معلول خود به دست می آورند باعث رشد شخصی و معنوی اعضای خانواده می شود (اسکورجی و سوبسی^۱، ۲۰۰۰).

در ایران، در پژوهشی نشان داده شد که دل بستگی به خدا معناداری زندگی را در بین والدین کودکان کم توان ذهنی افزایش داده و تنش و استرس را کاهش می دهد (جناح آبادی و سابقی، ۱۳۹۳). در نهایت، می توان نتیجه گیری کرد که تاب آوری مفهومی روان شناختی است که متغیرهای بسیاری جهت تبیین آن مورد بررسی قرار گرفته است. در پژوهش حاضر نقش دل بستگی به خدا به عنوان یک مفهوم روان شناختی-معنوی برای تبیین و پیش بینی تاب آوری در هر دو گروه مادران دارای دانش آموز کم توان ذهنی و عادی نشان داده شد. با وجود این پیش-بینی، متغیرهای معنوی مهم دیگری نیز وجود دارند که می توانند به عنوان نقش واسطه ای در کمک به تاب آوری مادران موثر باشند. لحاظ نشدن آن به لحاظ طرح پژوهش حاضر از محدودیت اصلی پژوهش حاضر بود. هوش معنوی، ایمان و امیدواری متغیرهای مثبت روان شناختی هستند که در کنار دل بستگی به خداوند می توانند به تاب آوری مادران دارای کودکان نارسایی هایی رشدی و هوشی کمک کنند. انجام رابطه این متغیرها به منظور پیش بینی تاب آوری در این گروه از والدین به عنوان پیشنهاد پژوهشی توصیه می شود.

منابع

بزرگی، م. (۱۳۸۳). ارتباط میان سبک‌های دلبستگی به خدا، صبر و عزت‌نفس در میان دانشجویان کارشناسی دانشگاه تهران،

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران.

جناح‌آبادی، ح و سابقی، ف. (۱۳۹۳). رابطه دلبستگی به خدا با معناداری زندگی والدین کودکان کم‌توان ذهنی شهر زاهدان. دو فصلنامه علمی پژوهشی طلوع بهداشت یزد. (۲)، ۱۱۲-۹۹.

جوکار، ب. (۱۳۸۶). نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در رابطه بین هوش هیجانی و هوش عمومی با رضایت از زندگی، فصلنامه روانشناسی معاصر، ۲، ۱۲-۳.

سامانی، س؛ جوکار، ب و صحراگرد، ن. (۱۳۸۶). تاب‌آوری، سلامت روانی و رضایتمندی از زندگی. روانپزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، (۲)، ۱۳، ۲۹۵-۲۹۰.

کاوه، م. (۱۳۸۸). تدوین برنامه افزایش تاب‌آوری در برابر استرس و تاثیر آموزش آن بر مولفه‌های کیفیت زندگی والدین دارای.

کودک کم‌توان ذهنی خفیف، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی.

محمدی، م.، جزایری، ع؛ رفیعی، م؛ جوکار، ب و پورشهناز، ع. (۱۳۸۴). بررسی عوامل موثر بر تاب‌آوری در افراد در معرض سوء‌مصرف مواد مخدر. فصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز، (۲)، ۱، ۲۲۴-۲۰۳.

نعمتی، ش و غباری بناب، ب. (۱۳۹۴). منابع و عوامل مورد استفاده مادران کم توان ذهنی برای بخشیدن دیگران. *فصلنامه افراد استثنایی* (۵)، ۱۷، ۴۰-۱۷.

Association, A. P., & others. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (DSM-5)*. American Psychiatric Pub.

Bayat, M. (2007). Evidence of resilience in families of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(9), 702° 714.

Berk, L., & others. (2004). *Development through the lifespan*. Pearson Education India.

Bowlby (1973). Separation, anxiety and anger. In: J., Attachment and loss. New York: Basic; 2.

Carr, A. (2004). *Positive Psychology*. London: Routledge.

Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76° 82.

Feeney, J. A., & Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (2), 281.

Gerstein, E. D., Crnic, K. A., Blacher, J., & Baker, B. L. (2009). Resilience and the course of daily parenting stress in families of young children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(12), 981° 997.

Granqvist, P. (1998). Religiousness and perceived childhood attachment: On the question of compensation or correspondence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(2), 350-367.

Green, S. E. (2007). We re tired, not sad Benefits and burdens of mothering a child with a disability. *Social Science & Medicine*, 64(1), 150° 163.

Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P. C. (2015). *Exceptional learners*. Pearson/Allyn and Bacon.

Hassall, R., Rose, J., & McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: The effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*(6), 405° 418.

Hodapp, R. M., Ricci, L. A., Ly, T. M., & Fidler, D. J. (2003). The effects of the child with Down syndrome on maternal stress. *British Journal of Developmental Psychology, 21*(1), 137° 151.

Kirkpatrick, L. A. (1998). God as a substitute attachment figure: A longitudinal study of adult attachment style and religious change in college students. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24* (9), 961-973.

Kirkpatrick, L. A. (1999). Attachment and religious representations and behavior. In *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp.803-822). NewYork: Guilford Press.

Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion, 29* (3), 315- 334.

Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1992). An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18* (3), 266-275.

Langer, N. (2004). Resiliency and spirituality: Foundations of strengths perspective counseling with the elderly. *Educational Gerontology, 30*, 611° 617.

Lloyd, T. J., & Hastings, R. (2009). Hope as a psychological resilience factor in mothers and fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 53*(12), 957° 968.

Lyons, A. M., Leon, S. C., Phelps, C. E. R., & Dunleavy, A. M. (2010). The impact of child symptom severity on stress among parents of children with ASD:

The moderating role of coping styles. *Journal of Child and Family Studies*, 19(4), 516° 524.

Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. Monographs of the Society for Research in Child Development, 66° 104.

Mak, W. W., & Ho, G. S. (2007). Caregiving perceptions of Chinese mothers of children with intellectual disability in Hong Kong. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 145° 156.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227.

McCubbin, M.A., & McCubbin, H.I. (1996). Resiliency in families: A conceptual model of family adjustment and adaptation in response to stress and crisis. In H. McCubbin, A.

Thompson, & M. McCubbin (Eds.), Family assessment: Resiliency, coping, and adaptation: Inventories for research and practice (pp.1-64).Madiso: university of Wisconsin.

Miner, M. (2009). The impact of child-parent attachment, attachment to God and religious orientation on psychological adjustment. *Journal of Psychology and Theology*, 37(2), 114.

Miodrag, N., & Hodapp, R. M. (2010). Chronic stress and health among parents of children with

Intellectual and developmental disabilities. *Current Opinion in Psychiatry*, 23(5), 407° 411

Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2008). Socioeconomic and psychological variables as risk and protective factors for parental well-being in families of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1102° 1113.

Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349° 360.

- Prince-Embury, S., Saklofske, D. H., & Vesely, A. K. (2014). Measures of Resiliency. *Measures of Personality and Social Psychological Constructs*, 290.
- Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 637° 651.
- Scorgie, K., & Sobsey, D. (2000). Transformational outcomes associated with parenting children who have disabilities. *Mental Retardation*, 38, 195-206.
- Shi, L. (2003). The association between adult attachment styles and conflict resolution in romantic relationships. *American Journal of Family Therapy*, 31(3), 143° 157.
- Strnadová, I. (2006). Stress and resilience in families of children with specific learning disabilities. *Revista Complutense de Educación*, 17(2), 35° 50.
- Svanberg, P. O. (1998). Attachment, resilience and prevention. *Journal of Mental Health*, 7(6), 543° 578.
- TenElshof, J. K., & Furrow, J. L. (2000). The role of secure attachment in predicting spiritual maturity of students at a conservative seminary. *Journal of Psychology and Theology*, 28 (2), 99-108.
- Waller, M. A. (2001). Resilience in ecosystemic context: evolution of the concept. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(3), 290.
- Weiss, J. A., Robinson, S., Fung, S., Tint, A., Chalmers, P., & Lunsy, Y. (2013). Family hardiness, social support, and self-efficacy in mothers of individuals with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(11), 1310° 1317.
- Woodman, A. C., Mawdsley, H. P., & Hauser-Cram, P. (2015). Parenting stress and child behavior problems within families of children with developmental disabilities: Transactional relations across 15 years. *Research in Developmental Disabilities*, 36, 264° 276.